

in Wien. 100 Jahre Forschung und Lehre an der Universität. Arnold Suppan – Marija Wakounig – Georg Kastner (Hrsg.): Innsbruck 2007. – 451 S. 27. *Polonska-Wasylenko N.* Zwei Konzeptionen der Geschichte der Ukraine und Russlands / N. Polonska-Wasylenko. – München, 1970. – 72 s. 28. *Rudnyckij S.* Ukraina. Land und Volk. Eine gemeinassliche Landeskunde / S. Rudnyckij. – Wien: Verlag des Bundes zur Befreiung der Ukraina, 1916. – 416 S. 29. *Rudolf Mark A.* Anmerkungen zur Historiographie der Ukraine seit 1991 // Österreichische Osthefte. – 44 (2002) 1/2. – S. 127–135. 30. *Vulpus R.* Nationalisierung der Religion. Russifizierungspolitik und ukrainische Nations-

bildung (1860–1920) / R. Vulpus. Forschungen zur osteuropäischen Geschichte. Bd. 64. – Wiesbaden, 2005. – 475 S. 31. *Wendland A. V.* Die Russophilen in Galizien: Ukrainische Konservative zwischen Österreich u. Russland, 1848–1915 / A. V. Wendland. – W.: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 2001. – 644 S. 32. *Winter E.* Byzanz und Rom im Kampf um die Ukraine. 955–1939 / E. Winter. – Leipzig: Otto Harrassowitz, 1942. – 227 S. 33. *Woldan A.* Zum deutschsprachigen Galiziendiskurs der letzten zehn Jahre // Polendiskurse. Convivium Germanistischen Jahrbuch Polen 1993–2003. – Bonn, 2004. – S. 87–105.

Ігор Печеранський

Київська духовно-академічна філософія – вияв інтелектуально-культурного простору України XIX – початку XX століття

Дослідницький інтерес зосереджено на філософському компоненті інтелектуально-культурного простору України XIX – поч. XX ст. – традиції духовно-академічного типу філософування, її специфіці. Основним виразником цієї традиції була творчість представників «київського кола» (професорсько-викладацького складу академії та університету), які у своїй творчості відкрито виступили на захист істин православної віри та обґрунтували важливість філософської науки для релігійного пізнання.

The research's interest is devoted to the philosophical component of intellectual and cultural space of Ukraine of the 19th – beginning of the 20th century, to the tradition of spiritual and academic type of philosophy and its specificity. The main mouthpiece of it was the creative work of «the Kyiv circle» (professors and lecturers of the Spiritual Academy and the University) who resolutely strove for the truth of the Orthodox faith and proved importance of philosophical science for religious knowledge.

Наприкінці XVIII ст. українські землі були поділені між двома державами – Російською та Австро-Угорською імперіями. До першої відійшло майже 80% площі, другій перепало 20%. Цей час, особливо початок XIX століття, характеризується важливими подіями в суспільно-політичному та економічному житті України: поряд з феодально-кріпосницьким ладом починає формуватися система нових капіталістичних відносин (товарно-грошовий обіг, ринок, розвиток промисловості тощо). З одного боку, величезний вплив капіталізму, який сприяв поступовому розпаду феодально-кріпосницької системи, з іншого – криза, що визривала в духовно-національному житті народу, спричинена тотальним контролем суспільного життя з боку бюрократичного апарату, сприяли формуванню складних ідеологічних процесів, особливо в другій половині XIX ст.

Попри жадливу колонізаторську політику в системі освіти та культури, яка проводилася як у Західних, так і у Східних землях (в Закарпатті навчання в початкових школах велось угорською, на Галичині – німецькою та польською, а на Буковині – німецькою та румунською; стосовно Росії достатньо згадати Валувський та Емський укази), інтелектуально-культурний простір мав змогу розвиватися, лише певною мірою завдяки уряду, але головним чином за рахунок розумового потенціалу нації. Непроста війна Росії з Наполеоном чітко продемонструвала всі економічні та культурні пороки відсталості імперії, які можна подолати за рахунок розвитку потужної мережі освіти та науки. При Олександрові I була заснована 4-х ступенева система освіти: церковнопарафіяльні школи, повітові училища, гімназії та університети. Відносно останніх, принципове значення мало відкриття в 1805 р. Харківського, у 1834 р. – Київського, а у 1865 р. – Одеського університетів. Розвиток освіти, що є засадничим фактором формування інтелектуального простору, тісно пов'язаний з іншими сферами культурного життя суспільства. В першу чергу, це розвиток науки: в цей час відбувся певний прогрес у фундаментальних науках: відкриття М. Остроградського в галузі математичної фізики, М. Бекетова в фізичній хімії, зоолога І. Мечнікова та мікробіолога М. Гамалії, які в 1886 р. заснували першу вітчизняну бактеріологічну станцію, в медицині – Д. Заболотного, В. Високо-

вича, М. Пирогова. В гуманітаристиці зростає інтерес до національної історії та культури, що відобразилося в діяльності М. Максимовича, І. Срезневського, О. Павловського, М. Костомарова, заснуванні та діяльність Кирило-Мефодіївського товариства (1845), пізніше – в дослідженнях В. Антоновича, М. Грушевського, Д. Яворницького, О. Єфименко, О. Потебні, М. Драгоманова, І. Франка та багатьох інших діячів, які зробили величезний внесок у формування наукових основ українознавства. Поряд із цим, бурхливий розвиток літератури, а саме, творчість І. Котляревського, Г. Квітки-Основ'яненка, П. Гулака-Артемовського, Є. Гребінки, Л. Глібова, величного Т. Шевченка, П. Мирного, П. Грабовського, М. Вовчка, Л. Українки, того ж І. Франка, М. Коцюбинського та багатьох інших, які на сьогодні вважаються класиками української літератури... Заснування у 1837 р. альманаху «Русалка Дністровая», у 1859 р. культурно-просвітницької організації «Громада», з 1861 р. – початок видання суспільно-літературного журналу «Основа»... Все це – XIX ст., і все це – прояви інтелектуально-культурного простору України.

Поряд з цим, не менш важливим є представлення філософської площини інтелектуального простору означеного часу, в межах якої виокремлюють два основних типи: «вільний» або публіцистичний та академічний. До першого можуть бути віднесені, наприклад, «романтичні мотиви» в творчості українських письменників (І. Котляревського, М. Максимовича, М. Гоголя, М. Шашкевича, М. Костомарова, П. Куліша та ін.), певні ідеї в творчості низки академічних вчених (Д. Велланського, Й. Міхневича, К. Зеленецького), суспільно-політична публіцистика громадівців другої половини XIX ст. (М. Драгоманова, П. Житецького, М. Лисенка, Б. Познанського, Т. Рильського, М. Старицького та ін.).

Значно більш цікавим є другий тип, аналіз якого, нам видається, краще розпочати з процедури визначення поняття. Для ліпшого розуміння значення терміну «академічний», застосуємо поняття, яке виконуватиме допоміжну роль – «шкільний». Воно міститься у собі декілька смислових рівнів. По-перше, ми називаємо «шкільною філософією», протиставивши їй «вільній», тип окремої теоретичної діяльності, що виконує нормативну роль по

відношенню до філософської культури, має особливі методи викладу, тим самим сприяє формуванню певної спільноти філософів (комунікативний фактор). Мова йде про інституційний вимір філософського знання, носіями якого є професорсько-викладацький склад академії чи університетів, що здійснюють виклад *теоретичної* філософії та дотичних до неї проблем релігії, політики, права, історії тощо. Тоді як «вільна філософія» має, в певному сенсі, *прикладний* характер, оскільки, переважно, стосується тих феноменів дійсності, які є соціально та національно навантажені, потребують практичного вирішення. Окрім того, вона поза-інституційна. По-друге, від зовнішнього смислового рівня переходимо до внутрішнього: в межах щойно прийнятого визначення слід розрізнати два виміри – «шкільну філософію» у вузькому розумінні (як схоластику) та академічну. «Шкільна філософія» в межах спільноти філософів виявляється органічно пов'язаною з «академічною філософією», яка, на відміну від «шкільної», об'єднує тих, хто не обмежується здобутими знаннями, прагне до самостійного пошуку, хто здатен піддати сумніву непохитність стверджуваної норми» [2, с. 6]. В історії філософської освіти України представниками схоластичної культури були професори Києво-Могилянської академії, але вже вони в своїх працях досить помірковано ставилися до неї, намагаючись знайти шляхи її модернізації. На думку львівського дослідника І. Захари: «...філософська думка у Києво-Могилянській академії відображає перехідний період від схоластики до Нового часу. Логіка як складова частина філософської науки не позбавлена старого схоластичного методу, але у ній наявні паростки нового бачення ролі логіки у науковому знанні. Логіка стає вже необхідною практичною наукою і має своє громадянство у філософії Нового часу» [3, с. 148]. Ці починання були взяті на озброєння вже реформованою академічною думкою від 1819 р., що було особливо помітно на прикладі творчості відомих її представників – архімандрита Інокентія та Івана Сковорода.

Порізно хотілося б сказати про виокремлення двох виявів в межах «академічної філософії» – *духовно-академічного* та *університетського*. В одній зі своїх попередніх статей ми намагались подати визначення цих типів інтелектуальної діяльності, вказуючи на їх формально-інституційні ознаки, оскільки досить важко при цьому не врахувати особливостей функціонування освітнього простору Російської імперії (діяльності Міністерства народної освіти) [7, с. 77]. Втім теза про підконтрольність освітнього процесу державі, – чи то в ролі Міністерства народної освіти, чи то в ролі Священного Синоду, – не дає нам достатнього рівня розуміння *суттєво-функціонального аспекту* їх творчості. Дійсно, демаркаційним чинником існування цих типів є їх інституційна форма діяльності, що залишає будь-які прояви т. зв. вільного філософування за бортом. Але в межах професійно-шкільного характеру власної творчості вони все ж таки різняться. В чому полягає ця відмінність? Відштовхуючись від нормативності

схоластизму, академізм несе в собі творчу енергетику пошуку, сили сумніву, опираючись на відповідні потреби часу. Ця енергетика прагне вирватися з задухи, яка утворилась навколо віянь анахронічних авторитетів (перипатетизму та неоплатонізму). Сила сумніву пропонує залишити їх *авторитетність* в минулому. На часі – *пошук істини!* Саме він повинен стати формотворчим чинником становлення нового образу корпорації – «universitas», що і відбулося на теренах українських земель на початку XIX ст.

Паралельно з цим проходили процеси духовної еволюції основ православного віро-виховання, унаслідкування та оновлення найкращих традицій, що були закладені Києво-Могилянською академією, які сприяли появі на освітній арені нового типу як навчального закладу, так і релігійної культури, що втілювала в собі впродовж більш ніж ста років *Київська духовна академія* (1819–1920) як образ вищої «духовної школи». За цей час в стінах вищого навчального закладу сформувалась власна традиція духовно-академічного філософування, яка будувалась на основоположеннях православно-теїстичного віровчення. Її представниками були – архімандрит *Інокентій (Борисов)* (1800–1857), *Іван Михайлович Сковорода* (1795–1863), *Василь Миколайович Карпов* (1798–1867), *Йосип Григорович Міхневич* (1809–1885), *Петро Семенович Авсєнєв* (1810–1852), *Орест Маркович Новицький* (1806–1884), *Сильвестр Сильвестрович Гогоцький* (1813–1889), *Памфіл Данилович Юркевич* (1827–1874), *Дмитро Васильович Поспєхов* (1821–1899), *Назарій Антонович Фаворов* (1820–1897), *Петро Іванович Ліницький* (1839–1906), *Маркелін Олексійович Олесницький* (1848–1905), *Григорій Васильович Малеванський* (1840–1919), *Василь Ілліч Екземпларський* (1875–1933), *Петро Павлович Кудрявцев* (1868–1940) та ін. Окреслюючи основну інтенцію їхньої творчості, можна подати досить вдалий психологічний аналіз О. Введенського, який вказував, що в ролі основного закону розгортання духовно-філософських побудов «має бути виставлений принцип релігійної віри в найширшому сенсі цього поняття, – в сенсі твердої та непохитної постановки кінцевих ідеалів думки й життя, ідеалів істини, добра та краси, що лише частково відкриваються в нашій збіднілій земній реальності, але повною мірою в досконалії повноті та чистоті поєднання їх в живому Першоджерелі і Прототипі, Бозі» [1, с. 5]. Покладання принципу релігійної віри, як висхідної засади філософування, визначає головну рису або специфіку духовно-академічної філософії – *проблему співвідношення віри та розуму*. Саме вона постає в творчості академічних вчених певним положенням, що регламентує та узагальнює онтологічні, гносеологічні, психологічні та етичні дослідження*. Звідси й головне завдання, яке ставили перед собою представники київської традиції: *культивування такого типу духовної філософії, в якому б органічно поєднувались релігійна віра та раціоналістичний світогляд, задля обґрунтування істин православія*.

* Відзначаючи важливість матеріалів науково-методичного характеру, які складали основу програм викладання та визначали академічний рівень в системі тогочасної освіти, рух ідей київської традиції духовно-академічної філософії означеного часу, врахувавши проблемно-теоретичний та тематичний виміри, можна охарактеризувати за наступними напрямками: 1) *логіка та гносеологія* (І. Борисов, І. Сковорода, В. Карпов, Ор. Новицький, С. Гогоцький, П. Юркевич, П. Ліницький та ін.), 2) *філософсько-психологічні дослідження* (П. Авсєнєв, Д. Поспєхов, сюди ж відносяться – Ор. Новицький, С. Гогоцький та П. Юркевич), 3) *моральна філософія та антропологія* (І. Сковорода, П. Юркевич, М. Олесницький, Н. Фаворов, Г. Малеванський, В. Екземпларський та ін.). Варто окремо виділяти *метафізичну* (4) та *історико-філософську* (5) складові духовно-академічного дискурсу, оскільки, по-перше, теїстичне філософування в межах православного віровчення неможливе без ідей спекулятивно-метафізичного змісту, більшість з яких у творчості вчених були критично переосмислені в продуктивній полеміці з традицією німецького ідеалізму, по-друге, розгортання-розвиток тієї чи іншої ідеї важко уявити без звернення до буття філософії – її історії.

Тепер стає зрозумілою відмінність від університетської філософії. Якщо духовно-академічна філософія рухається шляхом від відомого до його роз'яснення, витлумачення, обґрунтування, то університетська корпорація своїм ідеалом має пошук істини як невідомого, якщо перша має догмати православ'я та прагне, виходячи з них, побудувати систему християнського знання за допомогою філософії, то друга відстоює сцієнтичний ідеал раціональності, використовуючи методи наукового дослідження. «Платон мені друг, але істина дорожча» – таким може бути девіз університетської філософії. Чого не скажеш про духовно-академічну. Її не цікавить істина в її «наукоподібній формі, адже для неї філософія та наука лише способи пізнання-розкриття за допомогою людського розуму «думок Бога», які і є істиною. Її не цікавить об'єктивне знання в науці, оскільки для неї знак «=» можна поставити лише між «об'єктивним» та «божественним», вона не сприймає науку саму по собі, вважаючи її згубною та обмеженою, для неї наука існує лише «у зв'язку з». «По суті, чим більше заглиблюється людина у вивчення навколишнього світу, тим все більш і більш правильними та світлими очима повинна вона вчиться вдивлятися в суть зовнішнього буття... зовнішнього призначення розумних істот. Чим більше володіє людина науковим знанням, тим все глибше й досконаліше повинна вона осягати нескінченну верховну Силу» [6, с. 316]. *Наука – знання, розум, суб'єктивність, а релігія – життя, серце, об'єктивність.* Теоретичний розум *versus* практично-діяльнісна свідомість віруючого. Такими є світоглядні основи того духовно-академічного типу філософування, що відрізняють його від університетського, для духовного мислителя вони не рівноцінні, але можуть та повинні співіснувати в гармонії.

Втім, коли ведемо мову про феномен «київської академічної філософії», слід пам'ятати, що цей термін об'єднує в собі два інституційно-відмінні факти інтелектуальної діяльності – духовну академію та університет. На нашу думку, практика їхнього «філософського співробітництва» свідчить на користь гармонійного співіснування двох типів духовної творчості: зокрема, такі діячі академії як І. Сковорода, П. Авсенєв, Ор. Новицький, С. Гогоцький та ін. довгий час викладали в київському університеті філософські науки, не забуваючи духовну школу рідної *alma mater*, з іншого боку, діяльність П. Светлова, М. Боголюбова, М. Поснова, які не були вихованцями КДА (Київської духовної академії), але працювали в стінах університету, засвідчує існування на теренах Києва особливого типу духовності, де прагнули гармонійної злагоди містичне та раціональне, релігійне та світське, загальне та особисте.

Київ, ще з давніх-давен, як влучно висловився С. Кримський, був своєрідним «крейсером духу» усього греко-слов'янського світу, що втілював невимовні інтенції вищого задуму Софії-Премудрості, які утворились в результаті формування полінаціонального простору регіональних субкультур на київських землях [5]. Духовний образ Києва довгі роки формувався на перехресті різних культур та традицій, – російської, грецької, польської, візантійської,

єврейської, німецької та ін., – що призвело до появи відчуття «хиткості усього київського», певної гнучкості та строкатості в ментальності киян, з огляду на яку й відбувалось становлення інтелектуально-освітнього середовища та функціонування в ньому виміру професійного філософування, на ниві якого, поряд з Київською духовною академією, у XIX столітті постав і Університет Святого Володимира.

Слід відмітити, що серед інших виявів інтелектуально-простору України цього часу, головну функцію, що її виконував духовно-академічний сегмент на вітчизняному терені, можна означити словами В. Зеньковського – «*розбудова культури на засадах Православ'я і в його дусі*» [4, с. 138]. Чи можна вважати це «прикрим винятком», але в творчості представників київської академічної думки годі й шукати цілісної філософії національної ідеї чи рис національної ідеології. Як відмітив П. Юркевич: «Вимога національності від філософії – дурниця. Як нема французької та німецької фізіології, так і не повинно бути французької або німецької філософії» [8, арк. 8]. Більше того, на думку одного з фундаторів київської традиції І. Сковорода, сліпою є та філософія, яка не визнає Ісуса Христа. Тому, їх місія полягала в іншому: *теоретично сприяти «філософському пробудженню» східних слов'ян, активізувавши інтерес до вивчення православно-світоглядних основ греко-слов'янського культурного ареалу.*

Отже, філософськими речниками такого вияву інтелектуально-культурного простору України XIX – поч. XX ст. й були представники київського академічного кола, які прагнули виправити пороки релігійного фундаменталізму православно-віровчення, розширивши філософсько-культурологічний контекст розуміння істин християнської віросповідання. Поряд з іншими важливими аспектами інтелектуального терену України означеного часу, – *науковим, літературним, суспільно-публіцистичним та національно-політичним*, – київська академічна думка постає виразником не менш важливих, а інколи й ключових, його площин – *філософської та духовної*. Й лише відкинувши тезу про «українську національну упередженість як наукову об'єктивність», ми в змозі повною мірою оцінити внесок академічних філософів в скарбницю як слов'янської культури загалом, так і київської зокрема.

1. *Введенский Ал.* Психология веры (Религиозная вера, как биогенетический принцип в психологии) / Ал. Введенский. – М.: Свято-Троицкая Сергиева Лавра, 1899. – 84 с. 2. *Горський В. С.* Структура простору історико-філософського дослідження / В. С. Горський // Наукові записки НаУКМА. Сер. Філософія та релігієзнавство. – 2005. – Т. 37. – С. 3–8. 3. *Захара І. С.* Академічна філософія України (XVII – I полов. XVIII ст.) / І. С. Захара. – Л.: Вид-во ЛНУ імені Івана Франка, 2000. – 237 с. 4. *Зеньковський В. В.* Русские мыслители и Европа / В. В. Зеньковский. – М., 1997. – 368 с. 5. *Кримський С. Б.* Під сигнатурою Софії / С. Б. Кримський // Філософська і соціологічна думка. – 1995. – № 5–6. – С. 235–242. 6. *Песоцкий С.* Нечто о науке и религии / С. Песоцкий // Труды КДА. – 1912. – Кн. 2. – С. 315–332. 7. *Печеранський І. П.* Університетська філософія України XIX – початку XX століття: критико-історичний огляд (Початок) / І. П. Печеранський // Українознавство. – 2010. – № 2. – С. 75–82. 8. *Юркевич П.* Філософія і практична життя для університетських учених, лекції 1862–1863 гг. // Ін-т рукопису НБУВ. – ДА, 356 Л (818 д). – № 3. – 86 арк.